

Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ M. MERLEAU-PONTY*

Η άπαντηση στὸ θεμελιώδες φιλοσοφικὸ ἔργωτημα περὶ τῆς σχέσης ἀνθρώπου-κόσμου, ποὺ ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty τόσο στὸ γνωσιοθεωρητικὸ ὅσο καὶ στὸ ὄντολογικὸ ἐπίτεδο, ἀνέδειξε τὴ διαπλοκὴ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιπέδων ἥδη μὲ τὶς δύο διατριβές του, οἵ δποιες προοιωνίζονται τὴν ἐνδοοντολογία τῆς τελευταίας δεκαετίας τῆς φιλοσοφικῆς του πορείας. «Ἡ ἀλήθεια», γράφει στὸν Πρόλογο τῆς *Φαινομενολογίας* τῆς ἀντίληψης¹ «δὲν κατοικεῖ στὸν ἐσωτερικὸ ἀνθρώπῳ ἢ μᾶλλον δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὸς ἀνθρώπος, ὁ ἀνθρώπος ἀνήκει στὸν κόσμο, ἀκριβῶς μέσα στὸν κόσμο γνωρίζει τὸν ἑαυτό του». Η θέση αὐτή, ὑπαινιγμὸς καὶ ἀμφισβήτηση τῆς τελευταίας φράσις τῶν *Καρτεσιανῶν στοχασμῶν* τοῦ Husserl καὶ τῆς γνωστῆς φράσις τοῦ Αὐγούστινου, ὅπως καὶ ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Merleau-Ponty στὴ χουσσερικὴ ἀνάλυση τοῦ κόσμου-τῆς-ζωῆς (*Lebenswelt*) εἶναι χαρακτηριστικές ἐνδείξεις τῆς προστίλωσής του σὲ μιὰ φιλοσοφία «*συγκεκριμένη*», ἡ δποιά, ὅπως γράφει ὁ Ἰδιος, ἀναζητήθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα: πρόκειται γιὰ μὰ φιλοσοφία «*κοντὰ στὴν ἐμπειρία*», ἡ δποιά ὠτόσο «δὲν περιορίζεται στὴν ἐμπειρία» ἀλλὰ ἀναζητεῖ «τὸ ὄντολογικὸ ψηφίο ποὺ τὴ σημαδεύει ἐσωτερικὰ»². Διατύπωση ἀποκαλυπτικὴ τῆς ὑπονόμευσης τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐμπειρίας, καθὼς εἶναι πρόφανής ἡ σύνδεση τῆς μὲ ἔναν προβιηματισμὸ δόντολογικό, στὸ πλαίσιο τοῦ δποίου θὰ δλοκληρωθεῖ ὅχι βέβαια ἡ ἔξαφάνιση ἀλλὰ ἡ ἀνασημασιόδοτηση τῆς ἔννοιας τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικότερα.

Η προσπάθεια αὐτὴ δρομολογεῖται μὲ τὴ *Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης καὶ ἐγκαινιάζεται μὲ τὴν ἀνασκευὴ τῆς δυϊστικῆς ἀντιταράθεσης ὁρῶντος καὶ δρατοῦ ὡς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀντιληπτικῆς ἐμπειρίας. Ή διλικὴ μορφή (*Gestalt*), ἔννοια ποὺ ὁ Merleau-Ponty εἶχε ἐπεξεργαστεῖ στὴ *Δομὴ τῆς συμπεριφορᾶς*, παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴ *Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης, καθὼς συνιστᾶ τὸ ἀπλούστερο ἀντιληπτό, τὴ διάκριση ἀλλὰ καὶ τὴ σύνδεση φιγούρας καὶ φόντου, δρῶντος καὶ δρατοῦ, φύσης καὶ ἰδεατότητας³. Ἀντὶ τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἀντιταράθε-

* Τὸ κείμενο αὐτὸ βασίζεται σὲ ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας: «M. Merleau-Ponty: δρόμοι τῆς φιλοσοφίας», Ἀθήνα, Γαλλικὸ Ίνστιτούτο, 4 Ὁκτωβρίου 2017.

1. M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie de la perception*, Paris, Gallimard, 1945, σ. v (στὸ ἔξης PP).

2. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Partout et nulle part*, *Signes*, Paris, Gallimard, 1960, σ. 198.

3. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις τοῦ ὁρατοῦ. Η φιλοσοφία τῆς τέχνης στὸ ἔργο τοῦ Merleau-Ponty*, Ἀθήνα, «Ἐννοια», 2008 (2002¹), σσ. 78-90.

ης ήποκειμένου και άντικειμένου δι Merleau-Ponty βλέπει άλληλεπίδραση, άμοιβαιότητα, άλληλουχία, συμβίωση, συνύπαρξη⁴. Η πρωταρχική άντιληψη είναι ένας «άστεγος δεδομένων» τά δοπια συνδέονται με ένα «νόημα ένυπαρχον». Αυτὸς συλλαμβάνεται άπο τὸν δρώντα ως τὸ νόημα ποὺ ἀφενὸς «ἐκεῖνα ἔχουν» άλλὰ ἀφετέρου «ἐκεῖνος κάνει νὰ ἔχουν»⁵. Στὴν προσεκτικὴ αὐτὴ διατύπωση είναι φανερὴ ή χαρακτηριστικὴ τῆς σκέψης τοῦ Merleau-Ponty ἀπόφυγὴ διλημμάτων και μονοδρόμων, κάτι ποὺ συνήθως ἐκφράζεται μὲ τὴ μορφὴ τοῦ «οὔτε ...οὔτε». Στὸ συγκεκριμένο ζήτημα δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ παθητικὴ δεκτικότητα, οὔτε γιὰ συγκροτητικὴ νοητικὴ δραστηριότητα. Αυτὸς ποὺ ή φαινομενολογικὴ περιγραφὴ τῆς άντιληψης ἀποκαλύπτει είναι ή παθητική/ένεργητικὴ ψφανοη τῆς σχέσης μας μὲ τὸν κόσμο, ή δοπια χαρακτηρίζει ἐπίσης τὴ σχέση μας μὲ τὸν ἄλλους και μὲ τὸν έαυτὸ μας⁶. Η άντιληψη «διασχίζει μεμιᾶς δλες τὶς δυνατεῖς ἀμφιβολίες γιὰ νὰ ἔγκατασταθεῖ στὴν πλήρη ἀλήθεια»⁷, δηλαδὴ μέσα στὰ πράγματα, ἐνῶ «ἡ ἐπιστήμη ἀρνεῖται νὰ τὰ κατοικήσει» (είναι ή πρώτη φράση τοῦ δοκιμίου «Τὸ μάτι και τὸ πνεῦμα») και ἔξοβελίζει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλιλαίου τὴν άντιληψικὴ τους προσέγγιση και τὶς δευτερεύουσες ίδιότητες ποὺ τὴ συνοδεύουν, ως άσυμβατες μὲ τὴν άντικειμενικότητα ποὺ ή ίδια ἐπιδιώκει.

Η αντιληπτική πίστη⁸ δὲν συνιστᾶ κάποιας μιօρφης αισθητικορεατίας, είναι ή βεβαιότητα που πηγάζει από τὴν πρωταρχικὴ συνάντηση ἀνθρώπου καὶ κόσμου, που προηγεῖται τῆς ἀποστασιούποιησης καὶ τῆς νοητικῆς ἐπισκόπησης ἡ δοπία, τόσο ἀπό τὴν ἰδεαλιστικὴ δύση καὶ ἀπό τὴν ἐπιστημονικὴ δύση ἀναδεικνύει τὴν συνείδηση κυρίαρχη. Ἡ ἀντιληπτικὴ συνάντηση εἶναι πρωτίστως σωματική, γ' αὐτὸς καὶ χαρακτηρίζεται ἀπό μιὰ «ἀτμόσφαιρα γενικότητας», «ἀπορροσωπούποιησης» καὶ «ἀνωνυμίας», κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Merleau-Ponty⁹, που «μὲ κάποια ταπεινότητα» φέρονται στὸ φῶς τὴ διαπλοκὴ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γνωρίζειν στὸ σῶμα μας¹⁰. Κατὰ τὴν ἀντιληψη δὲν ἐνεργεῖ ἔνα προστωπικὸ ὑποκείμενο. Πρόκειται γιὰ μιὰ φυσικὴ ζωή, σωματική, που τὴν κατευθύνει ἡ λανθάνουσσα ἡ τελεστικὴ προθετικότητα [fungierende, opérante] καὶ δχὶ ἡ *Aktintentionalität* που χαρακτηρίζει τὴ δραστηριότητα τῆς συνείδησης¹¹. Χάρη στὴν τελεστικὴ προθετι-

4. Βλ. *PP*, σ. 367: «Οι ιδιότητες των πραγμάτων άποτελούν δρισμένο τρόπο συμβίωσης [*symbiose*], δρισμένο τρόπο που ἔχει ή ἔξιτερωκότητα να είσιβάλλει μέσα μας, δρισμένο τρόπο πουν ἔμεις ἔχουμε να τήν ύποδεχόμαστε». Πβ. ἐπίσης N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, αὐτόθι, σ. 96.

5. Bλ. PP. σσ. 46, 30, 369.

6. Bl. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario cartésien. Recherches sur la formation et la cohérence de l'intention philosophique de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 2005, σσ. 31-32 και F. WORMS, *La philosophie en France au XXème siècle. Moments*, Paris, Gallimard, 2009, σ. 303. ‘Ο συνδυασμός αὐτὸς ἐνεργητικότητας/παθητικότητας ἀναδεικνύεται σταθερά στὸ ἔργο τοῦ Merleau-Ponty, ἀναπτύχθηκε μάλιστα κυρίως στὶς παραδόσεις του στὸ Collège de France τῶν ἑταῖρων 1954-1955 μὲ τὸν τίτλο *L'institution. La passivité*, bl. κατωτ., σημ. 67.

7. *PP*, σ. 50.

8. Urlauben, Urdoxa στὴν ὁρολογία τοῦ Husserl.

9. *PP*, σσ. 249, 275, 277.

10. Ἐπισημαίνοντας αὐτή τὴν ταπεινότητα ὁ M. Richir ἀναφέρεται στὴν παραπλανητικὴ οὐγχυση τῆς ἀντιληπτικῆς πίστης μὲ τὴν ἀρέλεια. Βλ. M. RICHIR, Le sens de la phénoménologie dans *Le visible et l'invisible*, *Esprit*, 6, juin 1982, σσ. 140-143.

11. Η θεμελιώδης χουσερόλική έννοια τής *Intentionalität* έχει αποδοθεῖ στην έλληνική μὲταφύση των ορθοδοξών (Ε. Μαυτζόπουλος), αναφορικότητα (Τ. Βαλαλά) και λιγύτερο έπιπλο πλαίσιο.

κότητα συντελεῖται «ή φυσική, προκατηγοριακή ένότητα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς μας, ποὺ ἐμφανίζεται στὶς ἐπιθυμίες μας, στὶς ἀξιολογήσεις μας, στὸ τοπίο μας»¹², συνδέεται μὲ τὸ σῶμα καὶ μὲ τὴ δημιουργία «παθητικῶν συνθέσεων». Όπως θὰ γράψει πολὺ ἀργότερα, στὶς σημειώσεις τοῦ *Όρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου*, στὸ ὄποιο ἐπανέρχεται συχνὰ σὲ αὐτὴ τὴν «ἐσωτερική στὸ εἶναι» προθετικότητα καὶ στὴν ἀνάγκη διαύγασής της¹³, τὸ ἀνώνυμο ὑποκείμενο τῆς ἀντιληψῆς εἶναι «ὁ Τελεστής» [*l'Opérateur*], «ἐκεῖνο μπροστὰ στὸ ὄποιο ὑπάρχει ... κατέ», καὶ στὸ ὄποιο δλα προσφέρονται γιὰ νὰ τὰ δεῖ καὶ νὰ τὰ στοχαστεῖ¹⁴, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀκόμη προοδιοριστεῖ ὡς ἀντικείμενα. Τὸ ἀντιληπτικὸ ἐνέργημα ἐκφράζει μὲ τὸν σαφέστερο τρόπο τὴν ἀρρογήτη σύνδεση πνεύματος καὶ σώματος, τὸ μεῖγμα [*mélange*] ποὺ συνιστᾶ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξή, ποὺ θεματοποιεῖται στὰ κείμενα τῆς δεκαετίας τοῦ '40, ὅπως καὶ τὴ συμμετοχὴ τῆς στὴ ζωὴ ποὺ ἀναδεικνύεται στὶς παραδόσεις τοῦ Merleau-Ponty κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50.

Μὲ τὴν ἀντιληψῆ δημιουργοῦνται σχέσεις, σχέσεις ὁρατές, ὅχι νοητές. Τὸ ἀντιληπτὸ δὲν εἶναι ἰδεατὴ ἐνότητα στὴν κατοχὴ τῆς νόησης, ἀλλὰ ὀλότητα ἀνοικτὴ στὸν ὄριζοντα ἐνὸς ἀπεριόριστου ἀριθμοῦ προοπτικῶν ποὺ τέμνονται σύμφωνα μὲ ὄρισμένο ὑφος¹⁵. Ή συνείδηση «ζεῖ μέσα στὰ πράγματα», ὅπως γράψει στὴ *Δομὴ τῆς συμπεριφορᾶς*¹⁶, χωρὶς οὕτε νὰ συμπίπτει μὲ αὐτὰ οὕτε νὰ τὰ σκέπτεται πέρα γιὰ πέρα¹⁷. Ο γεαλισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς ἀπορρίπτονται ἐξίσου καὶ ἡ σχέση ἐσωτερικότητας καὶ ἐξωτερικότητας ἐξετάζεται σὲ μιὰ ὀπτικὴ ποὺ ἀναδεικνύει τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα κάθε ἔμβιου ὅντος ἔχει τὴ δυνατότητα δημιουργίας νοήματος στὶς σχέσεις του μὲ τὸ περιβάλλον, ὅπως εἴχε δεῖξει ὁ Merleau-Ponty μὲ τὴν πρότη διατριβή του. Στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου τὸ νόημα αὐτὸν ἀποκτᾶ στὴ συνέχεια ἐσωτερικὸ σύνδεσμο μὲ τὴν ἀνώτερη τάξη τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν. Αὐτὸν τὸ ἄμεσο νόημα ποὺ ἔχει ὁ κόσμος γιὰ μᾶς, ἡ πρόσληψη τῆς φυσιογνωμίας του, δὲν προκύπτει ἀπὸ νοητικὲς διεργασίες ἀλλὰ ἀπὸ τὸν συντονισμὸ μαζί του τοῦ σώματός μας ποὺ ἀποτελεῖ μέρος του. Τὸ πνεύμα ἐνεργοποιεῖται μὲ τὸ ἀντιληπτικὸ ἐνέργημα προεκτείνοντας σὲ

τυχῶς— μὲ τὸν ὃρο ἀποβλεπτικότητα. Σχετικὰ μὲ τὴν *fungierende (fonctionnante ἡ opérante) Intentionalität* βλ. E. HUSSERL, *Erfahrung und Urteil*, L. Landgrebe, Hamburg, Claassen & Goverts, 1954, ίδιως §§ 13-18. Ἡδὴ στὸν *Καρτεσιανὸν στοχασμὸν* ὅμως (§ 38) ὑπάρχει ἐκτενής ἀναφορὰ στὴν «παθητικὴ γένεση» συνθέσεων στὴ συνείδηση, οἱ ὅποιες προηγοῦνται τῆς ἐνεργοῦ δραστηρότητας της καὶ τὴν τροφοδότον. Πρ. E. FINK, *Das Problem der Phänomenologie* E. Husserls, *Revue Internationale de Philosophie*, I, 1939, σσ. 226-270 καὶ A. KELKEL, *Merleau-Ponty et le problème de l'intentionnalité corporelle*, M. Merleau-Ponty, *Le psychique et le corporel*, ἐπιμ. A.-T. TYMIENIECKA, Paris, Aubier, 1988, σσ. 15-37.

12. PP, Πρόλογος, σ. xiii.

13. M. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible*, Paris, Gallimard, 196, σσ. 297-298 (στὸ ἔξῆς, VI).

14. VI, σ. 299. Ή σημείωση αὐτὴ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ἐγὼ καὶ Οὔτις» <*sic*>.

15. PP, σσ. 49, 378. Ή ἔννοια ὑφος [*style*] ἐκφράζει τὴ σύγκλιση τῶν ἐπιμέρους ὅψεων ἐνὸς ἀντικείμενου σὲ μιὰ ὀλότητα ποιοτικῶν καὶ δομικῶν συνδέσεων τῶν μερῶν μεταξύ τους, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς μορφοκρατικῆς ψυχολογίας. Πρ. επίσης E. HUSSERL, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, μτφρ. G. GRANEL, Paris, Gallimard, 1976, σσ. 188-189.

16. M. MERLEAU-PONTY, *La structure du comportement*, Paris, PUF, 1942, σ. 202 (στὸ ἔξῆς SC).

17. PP, σ. 376.

ένα άλλο έπίπεδο τὴν τελεστική προθετικότητα του σώματος. Ή συνείδηση εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μαζί του καὶ στὸν δεσμὸν αὐτὸν δφείλεται ἄλλωστε τὸ ἀδύνατο μιᾶς δλοκληρωτικῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς¹⁸. Ο δεσμὸς αὐτὸς εἶναι ἐσωτερικός, δχι ἔξωτερικός, ὅπως ἐνὸς κυβερνήτη μὲ τὸ σκάφος του, κάτι ποὺ δ Ἰδιος δ Descartes εἶχε ἀναγνωρίσει στὸν δο Μεταφυσικὸ στοχασμῷ¹⁹.

Δύο ἀπὸ τὸν σημαντικότερους σύγχρονους Γάλλους μελετητές τοῦ ἔργου του Merleau-Ponty, ὁ E. Bimbenet καὶ κυρίως ὁ Emm. de Saint-Aubert²⁰ τονίζουν ιδιαίτερα τὸν διαρκῆ καὶ ἀνανεωτικὸ διάλογο του Merleau-Ponty μὲ τὸν Descartes²¹. Ο Ἰδιος ἐρευνητὴς παραθέτει μάλιστα ἔνα χειρόγραφο κείμενο ποὺ βρέθηκε ἐπάνω στὸ γραφεῖο τοῦ φιλοσόφου μαζὶ μὲ τὴ Dioptrique τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου του: «Ἡ ἐπικάλυψη δριῶν [empriètement] ποὺ εἶναι γιὰ μένα ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι γιὰ τὸν Descartes παρὰ σύγχρον [...]». Ή φιλοσοφία τῆς διακριτῆς σκέψης [...] εἶναι μιὰ φιλοσοφία τοῦ ἀντικειμενικοῦ, δοιζόντου Εἶναι, εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ τὴ δική μας φιλοσοφία τοῦ κάθετου Εἶναι [...]²². Η φιλοσοφία του Merleau-Ponty εἶναι πράγματι μιὰ ἀνασκευὴ τοῦ καρτεσιανοῦ δυτισμοῦ καὶ τοῦ κυριάρχου ὑποκειμένου μὲ τὴ διαυγὴ σκέψη, ποὺ βρίσκεται ἀπέναντι σὲ ἔνα δοιζόντια διατεταγμένο Εἶναι. Στὸ Ἰδιο χειρόγραφο ὑπάρχει ἔνας ὑπαινιγμὸς στὸν Ἐκτὸ Μεταφυσικὸ στοχασμό, στὸν δόποιο δ Merleau-Ponty ἀναφέρεται καὶ στὴ Δομὴ τῆς συμπεριφορᾶς: «Ἡ φύση μᾶς διδάσκει ἐπίσης μὲ τὰ συναισθήματα τοῦ πόνου, τῆς πείνας, τῆς δύψας κ.λπ. ὅτι δὲν εἴμαι ἐγκατεστημένος στὸ σῶμα μου δπως δ κυβερνήτης στὸ πλοῦ του, ἀλλὰ ὅτι εἴμαι συνδεδεμένος μαζὶ του πολὺ στενὰ καὶ ὅτι εἴμαι τόσο συγκεχυμένος καὶ ἀνακατωμένος μὲ αὐτό, ποὺ εἶναι σάν νὰ συνθέτω ἔνα δόλο μαζὶ του. Διότι, ἀν δὲν συνέβαινε αὐτό, δταν πληγώνεται τὸ σῶμα μου δὲν θὰ αἰσθανόμουν πόνο ἔγώ, ποὺ εἴμαι ἔνα σκεπτόμενο πρᾶγμα, ἀλλὰ θὰ ἀντιλαμβανόμουν τὴν πληγὴ μὲ τὴ νόηση καὶ μόνο, δπως δ κυβερνήτης ἀντιλαμβάνεται μὲ τὴν ὄραση ἀν κάτι ἔχει σπάσει στὸ καράβι του»²³. Τὸ συμπέρασμα στὸ δόποιο καταλήγει δ Descartes εἶναι ὅτι δλα αὐτὰ τὰ συναισθήματα «δὲν εἶναι παρὰ κάποιοι συγκεχυμένοι τρόποι σκέψης, ποὺ προέρχονται καὶ ἔξαρτονται ἀπὸ τὴν ἔνωση καὶ σάν ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη τοῦ πνεύματος μὲ τὸ σῶμα»²⁴. Τόσο στὶς παραδόσεις του περὶ τῆς ἔνωσης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος στοὺς Maine de Biran, Malebranche καὶ Bergson (1947-1948) δσο καὶ στὸ Ὁρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο δ Merleau-Ponty ἐπανέρχεται συχνὰ στὸ ὅτι δ Descartes στὸν Ἐκτὸ Μεταφυσικὸ στοχασμὸ διέκρινε ἀλλὰ παρέκαμψε τὸ πρόβλημα τοῦ «ξωντανοῦ σώματος», τοῦ «συγκεχυμένου καὶ ἀναμεμειγμένου μὲ τὴν ψυχή»²⁵. Ιδιαίτερα

18. PP, Πρόλογος, σ. viii.

19. SC, σ. 225.

20. Bλ. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario cartésien...*, TOY AYTOY, *Vers une ontologie indirecte*, Paris, Vrin, 2006. Στὶς ἔξαιρετικὲς αὐτὲς ἔργασίες δ De Saint-Aubert παρακολουθεῖ τὴν ἔξέλιξη τῆς σκέψης τοῦ Merleau-Ponty προσφέροντας στὸν ἀναγνώστη μεγάλο ἀριθμὸ ἀνέκδοτων χειρογράφων τοῦ φιλοσόφου, ποὺ φυλάσσονται στὴν B. N. ἢ ἀλλοῦ.

21. Σχετικά μὲ τὴ συχνότητα τῶν ἀναφορῶν τοῦ Merleau-Ponty στὸν Descartes, βλ. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario...*, σ. 28.

22. Αὐτόθι, σ. 23. Η σημείωση εἶναι πιθανῶς σύγχρονη τοῦ δοκιμίου *Tὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα*.

23. F.- R. DESCARTES, *Méd. Métaph. VI*, A. T. IX, σ. 64.

24. Αὐτόθι.

25. M. MERLEAU-PONTY, *L'union de l'âme et du corps chez Malebranche*, Maine de Biran et Bergson, *Notes de cours à l'École Normale Supérieure* (1947-1948), ἐπιμ. J. DEPRUN, Paris, Vrin, 1968, σ. 13.

ἀποκαλυπτικὸ εἶναι, ὅμως, καὶ ἔνα σχόλιό του σὲ φαδιοφωνικὴ ἐκπομπὴ τοῦ 1948, τὸ δόποιο προοιωνίζεται, ὅπως σωστά διαπιστώνει ὁ De Saint-Aubert, τὸν στοχασμὸ τοῦ δοκιμίου *Tὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα*: «Γὰ τὴν ἔνωση αὐτὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος δὲν μποροῦμε, σύμφωνα μὲ τὸν Descartes, νὰ μιλήσουμε, μποροῦμε μόνο νὰ ἔχουμε τὴν ἐμπειρίᾳ τῆς μέσα στὴ ζωὴ [...]. Ἀκόμη καὶ ἀνὸν ὄντως ζοῦμε, σύμφωνα μὲ τὴ δικῆ του διατύπωση, ἔνα πραγματικὸ «μεῖγμα» τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, αὐτὸ δὲν μᾶς ἀφαιρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ διαχωρίσουμε ἀπόλυτα αὐτὰ ποὺ ἔνναι ἔνωμένα στὴν ἐμπειρίᾳ μας, νὰ διατηρήσουμε *de jure* τὸν φιλικὸ χωρισμὸ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ποὺ τὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς ἔνωσής τους ἀρνεῖται [...]»²⁶.

Πλῆθος ἀναφορῶν τοῦ *Όρατον* καὶ τοῦ ἀόρατον ἀποτελοῦν ἔνσταση σὲ αὐτὸν τὸν *de jure* χωρισμὸ τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὸ σῶμα – θεμέλιο λίθο τῆς καρτεσιανῆς γνωσιοθεωρίας, ἡ δὲ φιλοσοφία τῆς σάρκας, ποὺ ὁ Merleau-Ponty ἐπεξεργάζεται στὴ δεκαετία τοῦ '50, πραγματοποιεῖ αὐτὸ ποὺ ὁ Descartes εἶχε ἀπορρίψει. «Ἄν γιὰ τὸν Descartes «τὰ συναισθήματα πόνου, πείνας κ.λπ., δὲν εἶναι παρὰ κάποιοι συγκεχυμένοι τρόποι σκέψης», τότε καὶ τὸ συγκεχυμένο ὃν ποὺ ἐγὼ ἀποτελῶ δὲν προσεγγίζεται παρὰ ἀπὸ μὰ σκέψη ποὺ δὲν προσβλέπει στὸ καθαρὸ καὶ τὸ διακριτό, ἀλλὰ συνδέεται μὲ ἐπικαλύψεις ὅριών. Ἡ ἀνάμειξη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ποὺ ὁ Descartes ἀναγνωρίζει ἀν καὶ δὲν τὴν θεματοποιεῖ, γενικεύεται ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty σὲ ἀνάμειξη ἐξωτερικότητας καὶ ἐσωτερικότητας²⁷, ἐνεργητικότητας καὶ παθητικότητας (ἥταν τὸ θέμα τῶν παραδόσεων τοῦ Merleau-Ponty τὸ ἔτος 1954-1955), ἀνάμειξη τοῦ ἑδῶν καὶ τοῦ ἐκεῖ (ἔνα ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ δοκιμίου *Tὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα*, ὅπως καὶ τὸ ζήτημα τοῦ βάθους), τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου. Σὲ δὸλα αὐτὰ τὰ θέματα ἀναφέρεται ἡ ἔννοια τοῦ *empiricismi*, τῆς ἐπικάλυψης ὅριών, μὰ ἀπὸ τὶς ἔννοιες-κλειδιά τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Merleau-Ponty κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50²⁸. Ἡδὴ ὅμως ἀπὸ τὸ 1935, ὅπως ἔδειξε ἡ ἔρευνα τοῦ De Saint-Aubert, ὁ Merleau-Ponty χρησιμοποιεῖ μὰ γλώσσα ἀρκετὰ διφορούμενη, ποὺ ἀπηχεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σάρκα, «τὶς σωματικὲς καὶ ἐπιθυμητικὲς διαστάσεις τοῦ εἶναι στὸν κόσμο»²⁹, κατὰ ποὺ κορυφώνεται στὸ *Mάτι καὶ τὸ πνεῦμα* καὶ στὸ *Όρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο*. Μὲ τὸν τρόπο ἀπὸ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν οἱ συνεχεῖς ἀνταλλαγὲς καὶ ἐπικαλύψεις ὅριών ἀνάμεσα στὰ πράγματα καὶ τὸν ὅρωντα, τὸ ὅρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο, ποὺ προεκτείνουν στὴν ἐξωτερικότητα τὴ σαρκικὴ ἀνακλασμότητα, ὅπως βιώνεται στὸ ἕδιο μας τὸ σῶμα: τὸ *Leib* ἢ τὸ *subjektives Objekt*, κατὰ τὸν Husserl, ποὺ ὁ Merleau-Ponty ἀποδίδει ὡς ὑποκείμενο-ἀντικείμενο³⁰. Πρόκειται γιὰ τὸ βιούμενο ἢ ζωντανὸ σῶμα ποὺ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ μηχανιστικὰ θεωρούμενο ἢ τὸ *Körper*, κατὰ τὸν Husserl.

Ἡ φιλοσοφικὴ προσέγγιση τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ κύρια μονοπάτια ποὺ ὀδήγησαν τὴ σκέψη του στὴν ἀρσηνικής ἐξωτερικότητας καὶ ἐσωτερικότητας. Τὸ σῶμα βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἀναλύσεων καὶ τῶν δύο διατριβῶν του ὅπως καὶ τῶν παραδόσεών του στὴν École Normale (1947-

26. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario...* σ. 28.

27. M. MERLEAU-PONTY, *Le monde sensible et le monde de l'expression*, ἀνεκδ. χφ, 1953, B. N. τόμος X (Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario...* σ. 28).

28. Ἡ ἔννοια αὐτὴ ἐμφανίζεται στὰ κείμενά του ἀπὸ τὸ 1953. Βλ. σχετικὰ Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario...*, σσ. 28-29.

29. *Aντόθι*, σ. 113.

30. M. MERLEAU-PONTY, *Le philosophe et son ombre, Signes...*, σ. 210.

1948)³¹. Τό δὲνδιαφέρον ὅμως τοῦ φιλοσόφου γι' αὐτὸ διευρύνεται καὶ κορυφώνεται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50 πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς, δπως δείχνουν οἱ παραδόσεις του στὸ Collège de France, ἐμπλουτισμένες ἀπὸ τὴ μελέτη ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν στὶς περιοχές τῆς βιολογίας, τῆς ἀνατομίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς³². «Τὸ σῶμα εἶναι ἔνα φυσικὸ ἔγῳ καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὑποκείμενο τῆς ἀντίληψης», γράφει στὴ Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης³³, δὲν εἶναι «ἄθροισμα ὁργάνων», εἶναι «σύστημα» τοῦ ὄποιον τὰ ὄργανα συνεργάζονται καὶ «ὅλες οἱ λειτουργίες του ἀναλαμβάνονται καὶ συνδέονται στὴ γενικὴ κίνηση τοῦ Εἶναι-στὸν-κόσμο»³⁴. «Οπως παρατηρεῖ δ R. Bernet, τὸ σῶμα εἶναι τὸ ἴδιο καὶ φύση καὶ στήριγμα τῶν πνευματικῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, «ἔνα συμβολικὸ σύστημα τοῦ ὄποιον ή λειτουργία μοιάζει μὲ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὄποιο ἔνας δεδομένος γλωσσικὸς κώδικας διέπει τὶς συγκεκριμένες πράξεις τῆς ὁμιλίας [parole]»³⁵.

Ο Merleau-Ponty ἀποδίδει τὴ συνεργασία τῶν μερῶν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀνταπόρισή του στὰ ἔξωτερικὰ ἐρεθίσματα μὲ τὸν ὄρο *schéma corporel*³⁶, ποὺ δηλώνει τὴν κινητοποίηση τοῦ σώματος μπροστά σὲ μιὰ συγκεκριμένη κατάσταση τῆς ἀντιληπτικῆς ζωῆς: «τὸ σῶμα ξέρει ἀπὸ πρὸν -μὲν μὰ γνώση σαρκικῆ- τί πρέπει νὰ κάνει καὶ μὲ ποιόν τρόπο. Οἱ κινήσεις του καὶ ἡ σειρὰ κατὰ τὴν ὄποια πραγματοποιοῦνται βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ αὐτὸ ποὺ τὸ ἴδιο θέλει καὶ μὲ αὐτὸ ποὺ τὰ πράγματα ἀπαίτοῦν ἀπὸ αὐτό»³⁷. Εἶναι ἔνα ἔνιατο, δυναμικὸ ὅλο, ἐτοιμο νὰ ἀναλάβει μιὰ ἀμεση ἢ δυνατὴ δράση. Ή χωρικότητα τοῦ σώματός μας, δπως τὸ ζοῦμε, δὲν ἀντιστοιχεῖ στοὺς ὄρους τοῦ κλασικοῦ γεωμετρικοῦ χώρου καὶ δὲν παρουσιάζει αὐστηρὴ δριοθέτηση ἐσωτερικότητας καὶ ἔξωτερικότητας³⁸. «Τὰ μέρη τοῦ δὲν βρίσκονται σὲ συμπαράθεση, σὲ σχέσεις ἔξωτεροικες, ἀλλὰ ἀγκαλιάζονται, ἀλληλοπεριβάλλονται»³⁹. Σὲ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ 1957, δ Merleau-Ponty χαρακτηρίζει τὸ ἀνθρώπινο σῶμα «τοίτο εἶδος τοῦ Εἶναι, ἔνδιαμεσο, ἀνάμεσα στὴ *res extensa* καὶ τὴ *res cogitans*, τὸ *en-soi* καὶ τὸ *pour-soi*», ποὺ θὰ ξεθετε ἔναντι ὑπὸ διερεύνηση ὅλη τὴν καρτεσιανὴ ὄντολογία καὶ τὴ μηχανιστικὴ θεώρηση τῆς τοῦ σώματος καὶ ὅλη τὴν ἵδεαλιστικὴ παράδοση ποὺ διαχωρίζει τὴ ζωὴ ἀπὸ τὴ σκέψη⁴⁰. Στὴ Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης ἀλλωστε δ Merleau-Ponty ἔβλεπε ὅτι ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ θεωρήσει δικό της πεδίο ἔρευνας τὸ πεδίο τῆς «ἀξεδιάλυτης σύγχυσης», τῆς ἀνάμειξής μας, μὲ τὸν κόσμο καὶ μὲ τοὺς ἄλλους⁴¹.

31. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *L'unione....*

32. E. BIMBENET, *Nature et humanité. Le problème anthropologique dans l'œuvre de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 2004, σ. 247-263.

33. *PP*, σ. 239.

34. *PP*, σ. 270.

35. R. BERNET, *Le sujet dans la nature, Merleau-Ponty, phénoménologie et expériences*, ἐπιμ. M. RICHIR καὶ E. TASSIN, Grenoble, Millon, 1992, σ. 67.

36. *PP*, σ. 271.

37. Βλ. R. BURNET, *ἐνθ' ἀν.*

38. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Vers une ontologie ...*, σ. 238.

39. *PP*, σ. 114. Στὴν ὄντολογία ποὺ δ Merleau-Ponty ἐπεξεργάζεται στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50 προεκτείνει στὸ Εἶναι τὴ θεωρηση αὐτὴ τοῦ σώματος καὶ μιλᾶ γιὰ «περιβάλλομένο εἶναι» (*VI*, σ. 280).

40. Βλ. Emm. DE SAINT-AUBERT, *Le scénario....*, σ. 49, σημ. 2.

41. *PP*, σ. 518.

Κατά τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50 μὲ τὸ Ὀρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο καὶ μὲ τὸ δοκίμιο Τὸ μάτι καὶ πνεῦμα συνεχίζεται στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο ἡ κοιτικὴ τῆς σκέψης τῆς ἐπισκόπησης, ἵνεαλιστικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, καὶ ἡ ἀποδόμηση τοῦ κυριαρχούντος ὑποκειμένου. Στήν ἐνδο-οντολογίᾳ αὐτῇ⁴² ἡ ἀλληλουχία ἐσωτερικότητας καὶ ἔξωτερικότητας καὶ ἡ ἀντιστρεψμότητα ὁρῶντος-ὅρατοῦ, τῶν δοπίων ἡ διάδραση εἶχε διαπιστωθεῖ στὸ γνωσιοθεωρητικὸ ἐπίπεδο μὲ τὴ Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης, ἀναδεικνύονται μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη τόλμη καὶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος καινοτομεῖ γιὰ δύο κυρίως λόγους: ἀφενὸς ἐπειδὴ θεμελιώνει τὴν ὄντολογία στὴν ὄρατότητα καὶ ἀφετέρου ἐπειδὴ δὲν καθιστᾶ τὸ Εἶναι ἀντικείμενο τοῦ νοεῖν ἀλλὰ παρουσιάζει τὴν ἀνάδυση τοῦ νοεῖν μέσα ἀπὸ τὸ Εἶναι ὡς ἐπιπέδου διαφορετικοῦ, δχι δύως ἀποκομμένου ἀπὸ ἔκεινο. Κεντρικὲς ἔννοιες εἶναι τὸ χίασμα⁴³, ἡ διαπλοκή, ἡ ἀντιστρεψμότητα ὁρῶντος-ὅρατοῦ, ἡ σάρκα, ἡ λήψη μὲ ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ σημασία, ἡ ἐπικάλυψη ὁρῶν⁴⁴, τὸ κάθετο, ἄγριο Εἶναι⁴⁵, τὸ Εἶναι τῆς ἀδιαφορετότητας⁴⁶, στὸ δόπιο ἀνήκουμε καὶ μὲ τὸ δόπιο οὐτε συγχωνευόμαστε οὐτε τὸ ἐποπτεύομε ἀπ' ἔξω⁴⁷. Σὲ ἵσες ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν ντερεματισμὸ καὶ τὴν τελεοκαρατία ὁ Merleau-Ponty προβάλλει τὴ σφαιρικότητα, τὴν ἀνοικτότητα καὶ τὴν ἐνδεχομενικότητα ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ ζωή, τὴν ίστορία, τὸν ἄνθρωπο. Τὸ σῶμα παραμένει στὸ προσκήνιο σταθερὰ μὲ ἔμφαση στὸ ἔξι ἀρχῆς ἀξεχωριστο τῆς ἔσωτερικῆς καὶ τῆς ἔξωτερικῆς του πλευράς⁴⁸. Η ἐμπειρία τῆς διασταύρωσης ἀπτοῦ καὶ ἀγγίζοντος, ὁρῶντος καὶ ὄρατοῦ στὸ ἴδιο μας τὸ σῶμα μοιάζει νὰ διευδύνεται σὲ ἐπίπεδο σύμπαντος⁴⁹.

Ἡ ἔσωτερικενη τῆς ἔξωτερικῆς ὡς πρὸς τὸ σῶμα πραγματικότητας στὶν δοπία καὶ τὸ ἴδιο ἀνήκει παρουσιάζεται δχι ποιοτικὰ μετασχηματισμένη σὲ «ψυχικὴ κατάσταση» ἀλλὰ ὡς ἐγγραφὴ στὸ ἐσωτερικό του. «Ἀντιστρεψμότητα: τὸ δάχτυλο τοῦ γαντιοῦ ποὺ γυρίζει ἀνάποδα»⁵⁰. Ο Merleau-Ponty δὲν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἰδεαλιστικὴ ἀνα-

42. *Endo-ontologie* ἢ *intra-ontologie* (VI, σσ. 279-280). «Οπως διευκρινίζεται, πρόκειται γιὰ μιὰ ἐκ τῶν ἐσω ὄντολογία (VI, σ. 290), γιὰ μιὰ « [...] » «ἔμψηση» μέθοδο (τὸ εἶναι μέσα στὰ ὄντα) [...]» (VI, σ. 233).

43. Τὴν ἔννοια αὐτὴ δανείζεται ἀπὸ τὸ P. Valéry, πβ. *L'homme et l'adversité*, *Signes...*, σ. 294.

44. Πβ. λ.χ. VI, σ. 271: «κάθε μέρος ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ ὅλο ἔρχεται μὲ τὶς φιλίες του [...] καταπατᾶ τὰ σύνορα τῶν ἀλλων [...].

45. *Aντόθι*, σ. 256.

46. *Aντόθι*, σσ. 271-272.

47. *Aντόθι*, σσ. 168-169.

48. Ὁ Merleau-Ponty ἀντιλαμβάνεται τὸ σῶμα σὰν δίπτυχο τονίζοντας ὅτι τὸ ταίριασμα τοῦ ἔσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ του «δὲν εἶναι κάτι ποὺ κατασκευάστηκε μὲ τὴ συνένωση τῶν δύο: ποτὲ δὲν ὑπῆρχαν χωρισμένα» (VI, σ. 318).

49. Πβ. VI, σ. 176. Βλ. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μν. ἔργ., σ. 296 καὶ Emm. DE SAINT-AUBERT, *L'ontologie...*, σ. 202. Η θεώρηση αὐτὴ τοῦ εἶναι-στὸν-κόσμου δὲν εἶναι παρὰ ἡ γενικευση τῆς θεώρησης τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty.

50. VI, σ. 317 (1960). Πβ. ἐπίσης VI, 315: «Τὰ πράγματα μὲ ἀγγίζονταν δπως τὰ ἀγγίζω καὶ δπως ἀγγίζω τὸν ἔαυτό μου: σάρκα τοῦ κόσμου – ἐγχωριστὴ ἀπὸ τὴ σάρκα μου: ἡ διπλὴ ἐγγραφὴ ἔξω καὶ μέσα. Τὸ μέσα δέχεται χωρὶς σάρκα: δχι «ψυχικὴ κατάσταση» ἀλλὰ ἐνδοσωματικὴ, ἡ ἀνάποδη τοῦ ἔξω ποὺ τὸ σῶμα μου δείχνει τὰ πράγματα». Ἀνάλογες ἀναφορές συναντοῦμε στὸ δοκίμιο *Tὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα* (πβ. λ.χ. M. MERLEAU-PONTY, *Η ἀμφιβολία τοῦ Σεζάν*. *Tὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα*, εἰσαγ.-μτφρ. Α. ΜΟΥΡΙΚΗ, Αθήνα, Νεφέλη, 1991, σσ. 68-69) ποὺ δημοσιεύθηκε τὴν ἴδια ἐποχή (1960). Στὸ ἔξης: ΑΣ.ΜΠ.

γωγή στήν *έσωτερικότητα* ένδος *ύποκειμένου* μὲ *άναγωγή* στήν *έξωτερικότητα*, *άλλα* μὲ τή *σύνδεση* *έξωτερικότητας* καὶ *έσωτερικότητας*, *δρατοῦ* καὶ *διοράτου*, μὲ τή *χιαστή* σχέση τους [*chiasma*] ποὺ *άνικει* στὸ *ΐδοι εὐρύτερο* δλο, σὰν τήν *καλή* καὶ τήν *άνάποδη* *όψη* τοῦ *όδου αὐτοῦ*⁵¹: «*Η σάρκα τοῦ κόσμου = ή Horizonthaftigkeit τοῦ κόσμου, ορίζοντας έσωτερικός καὶ έξωτερικός*»⁵². *Έσωτερικότητα* καὶ *έξωτερικότητα* *σχετικοποιοῦνται*, *όπως* *άλλωστε* καὶ *ή* *ένεργητικότητα* μὲ τήν *παθητικότητα*⁵³. Αὐτές οἱ *υναρθρώσεις* *σώματος/κόσμου* καὶ *δρατότητας/διοράτου* *ἀφίνουν* *βέβαια* *άνοικτό* *ένα* *βασικό* *έρωτημα*: *πῶς* *γίνεται* *τὸ πέρασμα* *ἀπὸ* *τὴν* *«ἰδεατότητα ορίζοντα»* *στήν* *«καθαρὴ* *ἴδεατότητα*», *πῶς* *«στὴ φυσικὴ γενικότητα τοῦ σώματός μου* καὶ *τοῦ κόσμου* *ἔρχεται* *νὰ προστεθεῖ* *μὰ γενικότητα* *δημιουργημένη*, *μὰ* *κουλτούρα*, *μὰ γνώση* *ποὺ* *άναλαμβάνει* *καὶ* *διορθώνει* *τὴν πρότι*. *Μὲ* *ὅποιον* *τρόπο* *ὅμως* *καὶ* *ἄν* *πρέπει* *τελικά* *νὰ* *τὴν κατανοήσουμε*, *συγχέεται* *ἥδη* (*elle fuse*) *στὶς* *ἀρθρώσεις* *τοῦ* *αἰσθητοιογικοῦ* *σώματος*, *στὰ* *περιγράμματα* *τῶν* *αἰσθητῶν* [...] *περνᾶ* *άνεπαίσθητα* *μέσα* *ἀπὸ* *δρόμους* *ποὺ* *δὲν χάραξε* *ή* *ΐδια*, *μεταμορφώνει* *όριζοντες* *ποὺ* *δὲν ἀνοικεῖ* *ή* *ΐδια* [...]⁵⁴. *Η εύκολία* *μὲ* *τὴν* *ὅποια* *άντιπαρέρχεται* *τὸ ζῆτημα* *εἶναι* *όπωσδιπτότε* *φαινομενική*: «*Τώρα* *εἶναι* *πολὺ νωρίς* *γιὰ* *νὰ φωτίσουμε* *αὐτὸν* *τὸ ξεπέρασμα* *ἐπιτόπου*», *συνεχίζει* *ὁ Merleau-Ponty*, «*ἄς ποῦμε* *μόνο* *ότι* *ή* *καθαρὴ* *ἴδεατότητα* *δὲν εἶναι* *ή* *ΐδια* *χωρὶς* *σάρκα* *οὔτε* *ἀπαλλαγμένη* *ἀπὸ* *τὶς* *δομὲς* *ορίζοντα*: *ἀπὸ* *αὐτὲς* *ζεῖ* [...]. *Εἶναι* *σὰν* *νὰ μεταναστεύει* *ή* *δρατότητα*, *ποὺ* *ζωγονεῖ* *τὸν* *αἰσθητὸν* *κόσμο*, *οἷχι* *έξω* *ἀπὸ* *κάθε* *σῶμα* *άλλα* *σὲ* *ένα* *άλλο* *σῶμα*, *λιγότερο* *βαρύ*, *πιὸ* *διάφανο*, *σὰν* *νὰ* *άλλαξε* *σάρκα*, *ἐγκαταλείποντας* *τὴν* *σάρκα* *τοῦ* *σώματος* *γιὰ* *τὴν* *σάρκα* *τῆς γλώσσας* (*langage*)»⁵⁵. *Στὴ* *χρήση* *τῆς* *μεταφορᾶς* *αὐτῆς* *μὲ* *τὴν* *ὅποια* *ή* *γλώσσα* *χαρακτηρίζεται* *σῶμα* *εἶναι* *φανερὴ* *ή* *σταθερὴ* *πεποιθη-* *ση* *τοῦ Merleau-Ponty* *γιὰ* *τὴν* *ἀπίχηση* *τῆς* *όριτοτητας* *σὲ* *αὐτήν*, *άλλα* *καὶ* *σὲ* *κάθε* *μορφῆς* *δημιουργία*, *όπως* *ή* *φιλοσοφία* *καὶ* *ή* *τέχνη*, *ποὺ* *«τὸ Εἶναι* *ἀπαυτεῖ* *ἀπὸ* *έμας* *γιὰ* *νὰ* *έχουμε* *τὴν* *έμπειρία* *του*»⁵⁶, *ή* *«ἰδεατότητα*» *καὶ* *ή* *«γεγονότητα*» *εἶναι* *«ἀδιαίρε-* *τεσ*»⁵⁷.

«*Η* *έννοια* *τῆς* *σάρκας*, *τοῦ* *συνεκτικοῦ* *ἴστοι* *τῶν* *πάντων*, *ύποδηλώνει* *ἐπίσης* *τὴν* *γε-* *νικευμένην* *δρατότητα*⁵⁸. *Τὸ* *δεύτερο* *κεφάλαιο* *τοῦ* *δοκιμίου* *Tὸ μάτι* *καὶ* *τὸ* *πνεῦμα* *ἐκφράζει* *μὲ* *τὸν* *πιὸ* *παραστατικὸ* *τρόπο* *αὐτὸν* *τὸ* *σύμπαν* *άνταλλαγῶν* *καὶ* *διασταύρω-* *σης* *όρώντων* *καὶ* *δρατῶν* *μὲ* *άναφορὰ* *στοὺς* *ζωγράφους* *ποὺ* *κατ'* *έξοχὴν* *τὸ* *ζοῦν* *καὶ* *τὸ* *ἀποδίδουν*⁵⁹. *Πρέπει* *ὅμως* *νὰ* *ἐπισημανθοῦν* *καὶ* *οἱ* *άναλογίες* *ποὺ* *παρουσιάζουν* *οἱ*

51. VI, σσ. 199-200.

52. Αὐτόθι, σσ. 324-325.

53. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μν. ἔργ. σσ. 295-296.

54. VI, σ. 200.

55. Αὐτόθι.

56. VI, σ. 251. Βλ. καὶ N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μν. ἔργ., σσ. 277-280.

57. VI, σ. 157.

58. «*Υπὸ* *τὴν* *έννοια* *τῆς* *σάρκας* *ὁ* *Merleau-Ponty* *οκέπεται* *τὸ* *Εἶναι*, *όπως* *τὸ* *ζοῦν* *μετατικότητα* *μας*, *χωρὶς* *ὅμως* *νὰ* *περιορίζεται* *σὲ* *αὐτήν*. *Βλ.* G. MADISON, *La phénoménologie de Merleau-Ponty*, πρόλογος P. RICŒUR, Paris, Klincksieck, 1973, σ. 191 καὶ N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μν. ἔργ., σσ. 299-307.

59. «*Ο* *Merleau-Ponty* *μιλᾶ* *γιὰ* *«σύμπαν* *όνειρικό*», *γιὰ* *«ἐπήρεια* *γοητείας*», *γιὰ* *«παραληρη-* *ματικὴ* *δραση* *τοῦ* *ζωγράφου* *καὶ* *ταυτόχρονη* *διεκδίκηση* *τοῦ* *βλέμματός* *του* *ἀπὸ* *παντοῦ*, *γιὰ* *«άναπτνοή*» *μέσα* *στὸ* *Εἶναι*, *γιὰ* *δράση* *καὶ* *παθητικὴ* *συμμετοχὴ* *συνδεδεμένες*, *άνατρέποντας* *τὴν* *άντιπαράθεση* *ένεργητικότητας* *καὶ* *παθητικότητας*, *έξωτερικότητας* *καὶ* *έσωτερικότητας*. *Βλ.* A.S.MP, σσ. 75-78.

δύντολογικές ἀναλύσεις τοῦ τελευταίου Merleau-Ponty μὲ δόρισμένες παραγράφους τῆς *Φαινομενολογίας* τῆς ἀντίληψης⁶⁰. «Ἐγώ, ποὺ παραπτῷ τὸ γαλάζιο τοῦ οὐρανοῦ, δὲν εἶμαι ἀπέναντι του σάν ἔνα κοσμικό ὑποκείμενο [...] δὲν προβάλλω ἀπέναντι του μιὰ ἰδέα τοῦ γαλάζιου [...] ἀφήνομαι σὲ αὐτὸ [...] τὸ γαλάζιο «σκέφτεται τὸν ἔαυτό του μέσα μου», εἶμαι δὲ ἵδιος δὲ οὐρανὸς ποὺ συγκεντρώνεται στὸν ἔαυτό του [...] ἡ συνείδησή μου καταβροχθίζεται ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀπέραντο γαλάζιο»⁶¹. Στὸ Μάτι καὶ τὸ πνεῦμα διαβάζουμε: «εἶναι μᾶλλον δὲ ζωγράφος αὐτὸς ποὺ γεννιέται μέσα στὰ πράγματα, σάν μέσα ἀπὸ μιὰ συμπτύκνωση καὶ συγκέντρωση τοῦ δρατοῦ στὸν ἔαυτό του»⁶². «Ἄν συνεκτιμήσουμε τὸν ρόλο τῆς γλώσσας στὴν ἀνάδειξη τῆς ἀλληλουχίας δρατῶν καὶ δρῶντος, κόσμου καὶ ἀνθρώπου, καὶ τῆς «ἀντιστρεψιμότητας ποὺ εἶναι ἐσχατη ἀλήθεια»⁶³ ἀντιλαμβανόμαστε ὅχι μόνο τὴν ἐνότητα τῆς διαδρομῆς ποὺ διήνυσε ἡ σκέψη τοῦ Merleau-Ponty ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέλιξή της.

Μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τοῦ Merleau-Ponty μᾶς δείχνει δτὶ ἡ ἀνασκευὴ τῆς δυϊστικῆς ἀντιστρεψιμότητας ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου πραγματοποιεῖται σὲ τρία ἐπίπεδα:

A) στὸ γνωσιοθεωρητικὸ ἐπίπεδο, ὅπου τὴ διπολικὴ σχέση μετριάζει καὶ ὑποκαθιστᾶ ἡ διάδραση τῶν δύν ὅρων, ποὺ ὠντόσο πραριμένουν χωριστοί (*Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης, *Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Σεξάν*).

B) στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκφραστῆς καὶ τῆς γλώσσας, στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὅπου μιὰ «αὐθορμησία συνενώνει σὲ ἔναν μόνο ίστο τὴν πολλαπλότητα τῶν μονάδων, τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν, τὴ φύση καὶ τὴν κουλτούρα», δπως γράφει στὸ ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλε στὸ Collège de France ὡς ὑποψήφιος καθηγητής τὸ 1951. Πρόκειται γιὰ ἔνα «καλὸ διφροδούμενο», δπως ἐπισημαίνει, ἐνῶ χαρακτηρίζει ὡς «κακὸ διφροδούμενο» τὴν «ἀνάμειξη καθολικότητας καὶ περατότητας, ἐξωτερικότητας καὶ ἐσωτερικότητας», ποὺ εἶχε ἀναδείξει ἡ φαινομενολογικὴ περιγραφὴ τῆς ἀντίληψης, ἐπειδὴ αὐτὴ προϋποθέτει τὸν διαχωρισμὸ τῶν ὅρων παρὰ τὴ διάδραση καὶ τὶς μεταξύ τους ἀνταλλαγές⁶⁴.

Τὸ «φαινόμενο τῆς ἐκφραστῆς»⁶⁵ καὶ τῆς γλώσσας, καὶ γενικότερα ἡ μελέτη τῆς θέσμησης (institution), ἀπασχολοῦν τὸν Merleau-Ponty στὴν Πρόξα τοῦ κόσμου καὶ στὶς παραδόσεις του στὸ Collège de France, ὅπου ἐκλέγεται τὸ 1952. Δὲν σταματᾷ ἔκποτε νὰ ἐργάζεται στὴ θεματικὴ αὐτή⁶⁶. Ἡ θέσμηση (institution) δηλώνει πρωτίστως τὴ διά-

60. Τὸ ἄρρενο τοῦ R. BERNET (μν. ἔργ.) εἶναι ἐπικεντρωμένο ἀκριβῶς στὴν ἀνάδειξη ἀναλύσεων ποὺ περιλαμβάνονται στὴ *Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης καὶ προοιωνίζονται τοὺς δύντολογικοὺς προβληματισμοὺς τοῦ τελευταίου Merleau-Ponty.

61. PP, σ. 248.

62. ΑΣ.ΜΠ, σ. 100.

63. VI, σ. 204. Μὲ τὶς ἀναλύσεις αὐτές τελειώνει τὸ ἐπεξεργασμένο μέρος τοῦ Όρατον καὶ τὸν ἀόρατον.

64. M. MERLEAU-PONTY, [Un inédit de M. Merleau-Ponty], *Parcours deux* (1951-1961), XXI, Lagrasse, éd. Verdier, 2001, σ. 48.

65. Αὐτόθι.

66. Μὲ τὴ θεματικὴ αὐτή τελειώνει τὸ ἐπεξεργασμένο μέρος τοῦ Όρατον καὶ τὸν ἀόρατον: «Ἡ γλώσσα εἶναι τὰ πάντα, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἡ φωνὴ κανενὸς καὶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ φωνὴ τῶν πραγμάτων, τῶν κυρίων καὶ τῶν δασῶν» (VI, σ. 204). φράση ποὺ ἀπήχει τὸ ποίημα τοῦ P. Valéry, «La Pythie». Στὴ γλώσσα, φωνὴ κανενὸς καὶ φωνὴ τῶν πραγμάτων, ἀποτυπώνεται ἡ ἀλληλουχία ἀνθρώπου καὶ κόσμου.

νοιξη ἐνὸς πεδίου δημιουργίας νοήματος μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς συγχρότησης (*constitution*) ἐκ μέρους μᾶς κυρίαρχης συνείδησης. Σύμφωνα μὲ τὴν εὔστοχη διατύπωση τοῦ Lefort ἀποτελεῖ «ἄνοιγμα πρὸς» ἀλλὰ πάντοτε «ἀφοριμώμενο ἀπὸ», ἄνοιγμα πρὸς τὸ μέλλον μὲ ἀνάληψη τοῦ παρελθόντος⁶⁷. Τοεὶς μὴ-ἀναγώγματος παράγοντες συμμετέχουν σὲ κάθε δημιουργία νοήματος στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη, στὸν πολιτισμό: ὅτι προοιγεῖται (*l'antériorité*), ἡ ἔξωτεροικότητα καὶ ἡ ἐτερότητα. Ἡ πρωταρχικὴ τοὺς διαπλοκὴ διαπιστώνεται στὴ διαδικασία τοῦ ἀντιληπτικοῦ ἐνεργήματος ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς φαινομενολογίας τοῦ Γάλλου φιλοσόφου, δπως τονίζει ὁ Cl. Lefort, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἡ ἀντίληψη, ἡ γνῶση ἀλλὰ καὶ ἡ πράξη δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ δραστηριότητα ἐνὸς μεμονωμένου ὑποκειμένου ἀλλὰ ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ μέσα σὲ ἔνα πεδίο ποὺ περιλαμβάνει διαστάσεις, ἐπίπεδα καὶ διάνοιξη ὁριζόντων⁶⁸. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἔννοια τῆς *institution* ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Merleau-Ponty «ἔνα ἀντίδοτο τῶν δυσκολιῶν τῆς φιλοσοφίας τῆς συνείδησης»⁶⁹. Δηλώνει τὴ δημιουργία νοήματος στὸ πεδίο τῆς γνῶσης, τῆς τέχνης, τῆς κοινωνίας, τοῦ πολιτισμοῦ μὲ ἀνάληψη καὶ ὑπέρθιαση ἐνὸς δεδομένου νοήματος, ὡς διαδικασία ἐγγεγραμμένη σὲ πλαίσιο ἰστορικότητας, «καθολικοποιούσα» ἀλλὰ καὶ «ἐπιμεριζούσα»⁷⁰.

Γ) στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν ἐνδο-οντολογία καὶ τὴν «ἔρωτηματικὴ» φιλοσοφία ποὺ ἐπιχειροῦνται στὸ πλαίσιο τοῦ Εἶναι.

Τὰ ἄλυτα προβλήματα τῆς Φαινομενολογίας τῆς ἀντίληψης, ἄλυτα «ἐπειδὴ ἐκεῖ ἔσκινω ἀπὸ τὴ διάκριση “συνείδηση” - “ἀντικείμενο” [...]»⁷¹, ἀντιμετωπίζονται δραστικὰ στὴν προοπτικὴ τῆς ἐνδο-οντολογίας. Ἐκεῖ ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν ὑπάρχει: ὁ παρατηρητὴς δὲν βρίσκεται ἀπέναντι στὸ Εἶναι ἀλλὰ μετέχει σὲ αὐτό. «Οπως ἐπιγραμματικὰ θὰ ἐπαναλάβει ὁ Merleau-Ponty στὶς σημειώσεις τῶν παραδόσεών του τῶν τελευταίων ἐτῶν «φύση καὶ ἀνθρωπος, δὲν ὑπάρχει τομῆ»⁷². Οὕτε ταύτιση ὅμως ὑπάρχει. Τὸ πνεῦμα ἀναδύνεται μέσα ἀπὸ τὸ Εἶναι, ὡς τάξη ὠστόσο διαφορετική⁷³. Ἡ *Δομὴ* τῆς συμπεριφορᾶς προοιωνιζόταν ἡδη τὴν ἄρση τῆς ἀντινομίας αὐτῆς, μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ οἰζώματος τῆς ἀνθρώπινης τάξης στὴ φύση καὶ τὴ σύνδεση στὸν ἀνθρωπο δύο τύπων συμπεριφορᾶς: ἐνὸς ζωϊκοῦ καὶ ἀμεσου καὶ ἐνὸς πνευματικοῦ καὶ διαμεσολαβημένου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὅμως, ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ ζωϊκῆς καὶ ἀνθρώπινης τάξης ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ «συμβολικὴ λειτουργία» ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη τάξη καὶ συνεπάγεται τὴν ἐτερογένεια καὶ τὴν ὑπεροχή τῆς ἔναντι τῆς ζωϊκῆς⁷⁴.

Στὴν ἐπεξεργασία τῆς ἐνδοοντολογίας θὰ συμβάλουν καὶ οἱ ἀναλύσεις τῆς ἀντίληψης, ἐφόσον ἡ ἐνδο-οντολογία αὐτὴ ἐπικεντρώνεται στὴν δρατηριότητα καὶ ὅχι στὴ μέσω ἔννοιῶν γνῶση καὶ διανοητικὴ κατοχὴ τοῦ κόσμου. «Ἡ δραστηρία», γράφει ὁ Merleau-

67. M. MERLEAU-PONTY, *L'institution. La passivité*, Notes de cours au Collège de France (1954-55), ἐπιμ. D. DARMAILACQ, Cl. LEFORT, S. MENASE, πρόλογος Cl. LEFORT, Paris, Belin, 2003, σ. 7.

68. *Αὐτόθι*, σ. 17.

69. *Αὐτόθι*, σ. 27.

70. *Αὐτόθι*, σ. 44.

71. VI, σ. 253. Πβ. ἐπίσης ἀνωτ., σημ. 64.

72. M. MERLEAU-PONTY, *Notes de cours* 1959-61, ἐπιμ. S. MENASE, πρόλογος Cl. LEFORT, Paris, Gallimard, 1996, σ. 175.

73. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *μν. ἔργ.*, σ. 419.

74. Βλ. E. BIMBENET, *μν. ἔργ.*, σσ. 30, 105, 264.

Ponty στὸ Μάτι καὶ τὸ πνεῦμα, «μιοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀπουσιάζω ἀπὸ τὸν ἔαυτό μου καὶ νὰ παρίσταμαι ἀπὸ μέσα στὴ διάσπαση τοῦ Εἶναι, στὸ τέρμα τῆς ὁποίας καὶ μόνο κλείνομαι στὸν ἔαυτό μου»⁷⁵. «Νὰ ἀπουσιάζω ἀπὸ τὸν ἔαυτό μου»: φράση τοῦ 1961 σὰν ἀπόγοχος τῆς ἀναφορᾶς στὴν «ἀποπροσωποποίηση καὶ «ἀνωνυμία» ποὺ συνοδεύουν τὸ ἀντιληπτικὸ ἐνέργημα στὶς ἀναλύσεις τῆς Φαινομενολογίας τῆς ἀντίληψης. Νὰ βγαίνεις ἀπὸ τὸν ἔαυτό σου, νὰ ἐπιστρέφεις στὸν ἔαυτό σου: τί ἐννοεῖ ὁ Merleau-Ponty μιλώντας γιὰ «ἔαυτό», πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸν ἄνθρωπο στὸ πλαίσιο τοῦ Εἶναι μὲ τὸ δοπτὸ οὕτε συγχωνεύεται οὕτε τὸ ἐποπτεύει ἀπ’ ἔξω⁷⁶;

«Πῶς νὰ ἐννοήσουμε τὴν ὑποκειμενικότητα;», διερωτᾶται ὁ Ἰδιος⁷⁷, μετὰ τὴν ἀποδόμηση τοῦ καρτεσιανοῦ ὑποκειμένου-κοσμοθεωροῦ καὶ τὴν ἄρση τῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ μέσα καὶ τοῦ ἔξω; «Ο δυϊσμὸς αὐτὸς ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοια μᾶς ἀπόκλισης (écart)⁷⁸ ἀνάμεσά τους, ἀναγνωρίσιμης στὸ Ἰδιο μας τὸ σῶμα, στὸ ἔξι ἀρχῆς ἀδιαχώριστο τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς του⁷⁹. Ή δόλο καὶ τολμηρότερη προώθηση τῆς ἀρσης αὐτοῦ τοῦ δυϊσμοῦ συμβαδίζει μὲ τὴ βαθμαία ὑποχώρηση τῆς ἀναγνώρισης κυριαρχοῦ ρόλου στὸν ἄνθρωπο-ὑποκειμενο. Ή ὑποχώρηση αὐτὴ συνδέεται μὲ μὰ γενικότερη φιλοσοφικὴ τάση τῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας οἱ ἀπαρχὲς μποροῦν νὰ ἐντοπιστοῦν στὸν Nietzsche, ἐνῷ οἱ κυριότερες ἐκδοχὲς τῆς ἀποδόμησης τοῦ κυριαρχοῦ ὑποκειμένου συνδέονται μὲ τὸν Heidegger, τὸν Foucault καὶ σὲ διαφορετικὸ πεδίο μὲ τὸν Lévi-Strauss⁸⁰. «Οπως ὅμως ὑποστηρίζει ὁ Bimbenet, οἱ ἀνθρωπολογικὲς θέσεις ποὺ εἰσηγεῖται ὁ Merleau-Ponty δὲν ἀναγγέλλουν τὴ «διάλυση» τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας. «Ἐνα δίκτυο ἀπὸ δομές ποὺ δργανώνουν μὰ κοινωνίᾳ χωρὶς ὑπενθύννα δρῶντα πρόσωπα θὰ σήμαινε τὴν ἐπικράτηση ἐνὸς ἐμπειριοτικοῦ ἐπιστημονισμοῦ (scientisme empirique), ἐνῷ αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν Merleau-Ponty εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατολογικοῦ ἐπιπέδου καὶ ἡ ὑπέρθιαση τῆς ἀντινομικῆς τους ἀντιπαράθεσης⁸¹. Η σύνδεση τῶν δύο ἐπιπέδων, δηλαδὴ πῶς ἔνα

75. ΑΣ.ΜΠ, σ. 107. Σημειώνει ἐπίσης στὸ Ὁρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο: «Ολα καταλίγουν στὸ ἔξης: νὰ κάνω μὰ θεωρία τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς κατανόησης ποὺ νὰ δείχνει ὅτι τὸ κατανοεῖν δὲν εἶναι συγκρότηση στὴ διανοητικὴ ἐμμένεια, ἀλλὰ σύλληψη μέσω συνύπαρξης, πλάγια, μὲ στύλῳ» (VI, σ. 242). Η κατανόηση δὲν πραγματοποιεῖται μέση ἀναπαράστασης ἀλλὰ συνύπαρξης συνέδησης καὶ πραγμάτων.

76. VI, σσ. 168-169.

77. VI, σ. 247.

78. VI, σ. 166. Πβ. F. DASTUR, *Philosophie et différence*, Chatou, Les Editions de la Transparence, 2004, σσ. 104-107.

79. Τὸ σῶμα μᾶς ἐνώνει μὲ τὰ πράγματα μέσω τῆς δικῆς του ὀντογένεσης [...] εἶναι ἔνα δισδιάστατο ὄν [...]. Τὸ οαιρακὸ εἶναι ὡς εἶναι τοῦ βάθους, μὲ [...] πολλὲς ὅψεις [...] εἶναι τὸ πρότυπο (prototype) τοῦ Εἶναι, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα μας, τὸ αἰσθανόμενο-αἴσθητο, εἶναι μὰ πολὺ σημαντικὴ ἐκδοχὴ [...]» (VI, σ. 179).

80. Τάση χαρακτηριστικὴ μᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς, ὅπως σημειώνει ὁ Levinas, ἐποχῆς ποὺ δυσπιστεῖ γιὰ τὸν ἀνθρωπο στὸ πλαίσιο τῶν προβληματισμῶν τῆς σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρωπολογία καὶ «ὑπάγει τὸ ἀνθρώπινο σὲ μὰ ὄντολογία τοῦ ἀνώνυμου εἶναι». Bl. Emm. LEVINAS, *De l'intersubjectivité. Notes sur Merleau-Ponty, Hors sujet*, Paris, Fata Morgana, 1987, σσ. 148-149.

81. E. BIMBENET, μν. ἔργ., σ. 313. «Οπως ὑποστηρίζει ὁ Merleau-Ponty, ἀναγνωρίζοντας μὰ «infrastructure formelle στὴ βάση τῶν κοινωνικῶν συστημάτων» εἶναι σὰν νὰ θεωροῦμε τὴν ἐπιστήμη μας «ἡδη ἔτοιμη μέσα στὰ πρώγματα» καὶ «τὴν ἀνθρώπινη τάξη τῆς κοινοτύρας» σὰν «μὰ δεύτερη φυσικὴ τάξη ποὺ διέπεται ἀπὸ ἄλλες σταθερές». Ομως ἀκόμη καὶ ἀν αὐτὲς ὑπάρ-

δὸν ἔγκλειστο σὲ μιὰ δομὴ μπορεῖ καὶ τὴ γνωρίζει, δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ μονομερὴ ἔμφαση στὴ μίᾳ ἢ στὴν ἄλλη πλευρά. Οὔτε μὲ τὸν ἐπιστημονισμὸν οὔτε βέβαια μὲ τὸν Ἰδεαλισμὸν θὰ μποροῦσε νὰ συνταχθεῖ ὁ Merleau-Ponty.

Ἄπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ φιλοσοφικός του προσανατολισμὸς δὲν ἦταν ποτὲ ἀνθρωποκεντρικός: «δὲν ξῶ ποτὲ ἐντελῶς μέσα στὸν ἀνθρωπολογικὸ χῶρο», ἔγραφε στὴ *Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης, «οἱ φίλες μου μὲ συνδέουν μὲ ἔνα χῶρο φυσικὸ καὶ ὅχι ἀνθρώπινο [...]»⁸², δὲν ἀνθρωπολογικὸς χῶρος εἶναι κτισμένος ἐπάνω στὸν φυσικὸ χῶρο. Τὴν ἀλληλουχία τους προβάλλει σταθερὰ ὁ Merleau-Ponty ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τῆς φιλοσοφικῆς του πορείας ἀποφεύγοντας κάθε μορφὴ διχοτοικῆς σκέψης⁸³. Στὶς παραδόσεις γιὰ τὴν ἔννοια τῆς παθητικότητας (1955) καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Φύσης (1957) εἶναι φανερὸ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ἔνταξης τοῦ ἀνθρώπου στὸ Εἶναι. Ή κατεύθυνση ὅμως ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ἀντίστροφη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἀκολούθησε στὴ *Δομὴ* τῆς συμπεριφορᾶς, ὅπου ἡ φυσικὴ τάξη ἐντάσσεται στὴ ζωὴ καὶ ἐκείνη στὴν ἀνθρώπινη, κάπι ποὺ δὲν ὑπονόμευε ἀκόμη τὴν ὑπεροχὴ τῆς τελευταίας. Στὶς παραδόσεις του γιὰ τὴν παθητικότητα ἔμφανίζεται ἐπίσης ἡ ἀπαξιωτικὴ χρήση τοῦ ὄρου «ἀνθρωπολογισμός». Ἀργότερα, στὶς παραδόσεις του μὲ θέμα «Εἶναι καὶ Κόσμος» (1958-1960) ὁ Merleau-Ponty δηλώνει ὅτι δὲν τὸν ἀπασχολεῖ «ἡ ἀνθρωπολογία ἀλλὰ ἡ σάρκα τοῦ κόσμου. Υπέρβαση καὶ γενικότητα»⁸⁴.

Στὴν ὀντολογία ὠστόσο ποὺ ἐπεξεργάζεται τὴν ἴδια περίοδο, τὸ δρατὸ περιγράφεται ὡς «κάπι ποὺ πραγματοποιεῖται μέσω τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς νὰ εἶναι ἀνθρωπολογία»⁸⁵ καὶ ποὺ ἐπίσης μέσω τοῦ ἀνθρώπου δόηγεται στὴν ἔκφραση⁸⁶. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ὑποκείμενο δὲν ἔξαφανίζεται μὲ τὸ νὰ χάνει τὴν κυρίαρχη θέση του καὶ ὅτι στόχος τοῦ Merleau-Ponty εἶναι ἀκορβᾶς ἡ ὑπονόμευση τῆς κυριαρχίας αὐτῆς. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ «κατασκευάστηκε» καὶ μάλιστα μὲ διαφορετικοὺς τρόπους ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους (ἀναφέρεται στὸν Montaigne, τὸν Descartes, τὸν Maine de Biran καὶ ἔμμεσα στὸν Kant καὶ στὸν Husserl), ὅπως γράφει ὁ Merleau-Ponty, ἡ «πρωτείκη» ἔννοια τῆς ὑποκειμενι-

χουν, ἀκόμη καὶ ἀν [...] ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ἔβρισκε κάτω ἀπὸ τὶς δομὲς μιὰ μεταδομὴ μὲ τὴν ὁποὶ αὐτές συμμορφώνονται, τὸ καθολικὸ στὸ δόποιο θὰ φθάναμε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑποκαταστήσει τὸ ἐπιμέρους, ὅπως ἡ γενικευμένη γεωμετρία δὲν ἀναιρεῖ τὴν τοπικὴ ἀλήθεια τῶν σχέσεων τοῦ εὐκλείδειου χώρου». Τὰ μοντέλα καὶ τὰ διαγράμματα ποὺ ἐπιτυγχάνει μιὰ ἀντικειμενικὴ μέθοδος «εἶναι ἐργαλεῖα γνώσης». (De Mauss à Claude Lévi-Strauss, *Sigres...*, σ. 149). Βλ. ἐπίσης ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «La chasse sans prise»: Merleau-Ponty et le problème d'une science de l'homme sans l'homme, *Les Etudes Philosophiques*, avril-juin 2001, σσ. 239-259, ὅπου ἐπιστηματίνεται ἡ ἐγγύτητα ἀπόφεων τοῦ Foucault πρὸς ἀντίστοιχες τοῦ Merleau-Ponty ὡς πρὸς τὴ θεώρητη τοῦ ἀνθρώπου ὡς «doublet empirico-transcendental» καὶ «παρατητή-παρατηρούμενο» (σ. 251).

82. PP, σ. 339.

83. Μποροῦμε ἔξισου νὰ ποῦμε ὅτι «ὅ χῶρος εἶναι ὑπαρξιακός» καὶ ὅτι «ἡ ὑπαρξη εἶναι χωρική, δηλαδὴ ὅτι, ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα, ἀνοίγεται σὲ ἔνα «ἔξω». Αὐτόθι.

84. Χφ (1960), B. N. Bl. Emm. DE SAINT-AUBERT, *L'ontologie...*, σ. 50.

85. VI, σ. 328.

86. Αὐτόθι, σ. 204: «Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἴδια ἡ φωνὴ τῶν πραγμάτων, τῶν κυμάτων, τῶν διασῶν» (βλ. ἀντωτ., σημ. 66). Ή σκέψη τοῦ «βάθους» ἐνὸς Εἶναι ποὺ περιέχει ἔναν «ἐνδιάθετο λόγο» (αὐτόθι, σ. 222) εἶναι «μιὰ σκέψη ποὺ πλησιάζει μιὰ μὴ-ὑποκειμενικὴ (a-subjective) σκέψη», σύμφωνα μὲ τὴν προσεκτικὴ διατύπωση τῆς F. DASTUR (Merleau-Ponty et la pensée du dedans, *Merleau-Ponty, Phénoménologie et expériences...*, σσ. 55-56).

κότητας πρέπει ίσως νά άνασκευαστεῖ, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νά ἀγνοηθεῖ⁸⁷. Τὸ καταστατικό της τὸν προβληματίζει ἀπὸ τὴ Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης, δπου «ἀνωνυμία» συνοδεύει τὸ ἀντίληπτικὸ ἐνέργημα, μέχοι τὸ Ὀρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο: «Ἡ ἀντίληψη μὲ ἔχει, ὅπως ἡ γλώσσα – καὶ ὅπως πρέπει ἔγὼ νά εἴμαι παρὸν παρόλα αὐτὰ γιὰ νά μιλῶ, πρέπει ἔγὼ νά εἴμαι παρὸν γιὰ νά ἀντιλαμβάνομαι, ἀλλὰ μὲ ποιὰ ἔννοια; Ὡς κάποιος [ον] –Τί ἀπὸ μέρους μου ἔρχεται νά ἐμψυχώσει τὸν ἀντίληπτὸ κόσμο καὶ τὴ γλώσσα;»⁸⁸. Τὸ Εἶναι δὲν συλλαμβάνεται καὶ δὲν ἐκφράζεται παρὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μας καὶ μάλιστα «ἀπατεῖ δημιουργία γιὰ νά ἔχουμε τὴν ἐμπειρία τους»⁸⁹ καὶ ἡ δημιουργία μας (φιλοσοφία, τέχνη, ἐπιστήμη), ὅπως καὶ οἱ ἐμπειρίες μας, ἐγγράφονται σὲ αὐτό. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ ἐμπειρίες μας, μὲ πρώτη τὴν ἀντιληπτική, διανοίγονται σὲ κάτι ποὺ τὶς ὑπερβαίνει καὶ πού, ἐνῶ δὲν ἐγκλωβίζεται σὲ αὐτές, μόνο μέσω αὐτῶν διαφαίνεται⁹⁰. «Υποκείμενο-τελεστής [opérateur] στὴ θέση τοῦ ὑποκειμένου-κατόχου καὶ κυριαρχούν. Καὶ πρωτίστως «ὑποκειμενικότητα ἔνσαρκη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος»⁹¹.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Merleau-Ponty «νά δεῖξει τὴ βαθειά καὶ σκοτεινή μας συγγένεια μὲ ὅλα τὰ ὄντα»⁹² δὲν σημαίνει ὅτι παρακάμπτει τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἀνθρώπου, σημαίνει ὅτι παρακάμπτει τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸ ποὺ παραβλέπει τὴν ἐγγενὴ σύνδεσή μας μὲ κάθε ὄν, σημαίνει ὅτι θεωρεῖ πᾶς ἡ φιλοσοφία, ὅπως γράφει στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Collège de France, «προσπεργνᾶ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους τὸν προμηθεύει ἀνθρωπισμὸ καὶ τὶς ἀνταγωνιστικὲς βεβαιώσεις τῆς θεολογίας»⁹³. «Οταν ἀρνεῖται τὶς ἀντινομίες καὶ τὶς διπολικὲς ἀντιπαραθέσεις (ρεαλισμὸς/ἰδεαλισμός, ὑποκείμενο/ἀντικείμενο, φύση/ἀνθρωπος) προσπαθώντας νά μὴ θυσιάσει οὕτε τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς οὕτε τοὺς δεσμούς της μὲ ὅ, τι εἶναι ἔτερο ὡς πρὸς αὐτήν, δείχνοντας συγχρόνως ὅτι μέσω τῶν δεσμῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν συγκροτεῖται ἡ ἴδια, δὲν μποροῦμε γιὰ μιλήσουμε γιὰ ἀντιανθρωπισμό. Εἶναι ἐπιτυχὴς ὁ ὄρος ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ F. Worms: ἔμμεσος ἀνθρωπισμός. Αὐτὸς μπορεῖ ίσως νά θεωρηθεῖ τρίτος δρόμος ἀνάμεσα στὶς δύο ἀλλοιαῖς θέσεις ποὺ ἐκπροσωποῦν τὸ κείμενο τοῦ Sartre, Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἔνας ἀνθρωπισμός, καὶ ἡ Ἐπιστολὴ γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ Heidegger»⁹⁴.

Οἱ ἀνθρωπισμὸι αὐτὸς δὲν ἔχωροῖται τὸν ἀνθρωπὸ ἀπὸ τὸ σῶμα του, τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴ γλώσσα, τὶς ἀξίες ἀπὸ τὰ γεγονότα, «δὲν μιλᾶ πιὰ παρὰ συγκρατημένα καὶ μὲ συστολὴ γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα: τὸ πνεῦμα καὶ ὁ ἀνθρωπὸς δὲν εἶναι ποτέ, διαφαίνονται στὴν κίνηση μὲ τὴν ὁποῖα τὸ σῶμα γίνεται χειρονομία, ἡ γλώσσα ἔργο, ἡ συνύπαρξη ἀλήθεια»⁹⁵. Δὲν πρόκειται γιὰ ἐξύμνηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δυνατο-

87. M. MERLEAU-PONTY, Partout et nulle part, *Signes*, σσ. 193-194.

88. VI, σ. 244.

89. Αὐτόθι, σ. 251. Βλ. καὶ ἀνωτ., σημ. 56.

90. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μν. ἔργ., σ. 337.

91. VI, σ. 220.

92. Ἀνέκδοτο χφ (1958), Emm. de SAINT-AUBERT, L'ontologie..., σ. 135.

93. M. MERLEAU-PONTY, Éloge de la philosophie, *Éloge de la philosophie et autres essais*, Paris, Gallimard, 1960, σ. 46.

94. F. WORMS, μν. ἔργ., σ. 293.

95. M. MERLEAU-PONTY, L'homme et l'adversité, *Signes*..., σ. 305. Πβ. PP, Πρόλογος, σ. xv: «Υπάρχει λογιστήτα, δηλαδή: οἱ προσπτικὲς τέμνονται, οἱ ἀντιλήψεις ἐπιβεβαιώνονται, ἔνα νόημα ἐμφανίζεται [...] [νόημα] διαφαίνεται στὴ διατομὴ τῶν ἐμπειριῶν μου καὶ στὴ διατομὴ τῶν ἐμπειριῶν μου καὶ τῶν ἐμπειριῶν ἐνὸς ἄλλου [...] εἶναι συνεπῶς ἀδιαχώριστο ἀπὸ τὴν ὑπ-

τήτων του για πρόσδοδο, ἀλλά για τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἐνδεχομενικότητας [*contingence*], για τὴ «συνεχόμενη διαπίστωση μαζὶ ἐκπληκτικῆς συνάρθρωσῆς ἀνάμεσα στὸ γεγονός καὶ τὸ νόημα, στὸ σῶμα μου καὶ τὸ ἔγώ, στὸ ἔγώ καὶ τὸν ἄλλο, στὴ σκέψη μου καὶ τὴν δύμιλία μου»⁹⁶. «Οπως εἶχε γράψει ὁ Sartre στὸ ἀφειδωμένο σὲ ἐκεῖνον τεῦχος τῶν *Mouvements* καὶ φῶν: « [...] Ὁ Merleau δὲν θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ χαθοῦμε ἐμεῖς γιὰ νὰ ὑπάρξει τὸ Eἶναι, ἀλλά, ἀντίθετα, ὅτι θὰ ἐγκαθιδρύσουμε τὸ Eἶναι μὲ τὴν πράξη μὲ τὴν δοπία γεννιόμαστε ὡς ἀνθρώπου»⁹⁷. Τὰ κείμενα τῆς τελευταίας περιόδου δείχνουν πράγματι τὴν ἀπὸ κοινοῦ γέννηση (*co-naissance*) ἀνθρώπου καὶ Eἶναι⁹⁸, τὴ διαπλοκὴ δράσης καὶ παθητικότητας ποὺ ὑπονομεύει τὴν κυριαρχικότητα τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου⁹⁹. Τὸ ὑποκείμενο πρέπει νὰ περιγραφεῖ «ὅχι ὡς συνείδηση [...] ἀλλὰ ὡς τὸ x στὸ ὅποιο ἀνοίγονται τὰ πεδία (πρᾶξιακὰ ὅσο καὶ αἰσθητηριακά) [...]»¹⁰⁰. Η ἔννοια τῆς *institution* τὴν δοπία ἐπεξεργάζεται ἴδιως στὸ διάστημα τῶν μαθημάτων αὐτῶν (1954-1955) εἶναι τὸ ἀντίβαρο στὴν ἔννοια τῆς *constitution* [συγκρότηση] μέσω τῆς κυριαρχηστηριακής συνείδησης¹⁰¹.

Από τὴν ἐποχὴ τῆς Φαινομενολογίας τῆς Ἀντιληψῆς καὶ τῶν δοκιμών «Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Σεξάν» καὶ «Ἡ μεταφυσική μέσα στὸν ἄνθρωπο» μέχοι τὰ τελευταῖα γραπτά του ὁ Merleau-Ponty ύποστηρίζει σταθερά ὅτι διὸ ἄνθρωπος πράττει καὶ γίνεται σὲ σχέση πάντοτε μὲ τὴ φύση, μὲ τὸν κόσμο, μὲ τοὺς ἄλλους¹⁰². «Ἡ ζωή μου μοῦ ἐμφανίζεται ως ἀπόλυτα ἀτομική καὶ ἀπόλυτα καθολική», ἔγραφε ὁ Merleau-Ponty τὸ 1947¹⁰³. Ἡ ἐλευθερία μας δὲν σπάζει τοὺς δεσμούς μας μὲ τὸν κόσμο, ἔγραφε ἡδη τὸ 1945¹⁰⁴. Εἶναι ή δυνατότητά μας νὰ ἀνασημασιοδοτοῦμε αὐτὸ ποὺ μᾶς δόθηκε μὲ τὴ

κειμενικότητα και τή διυποκειμενικότητα [...]». Πβ. ἐπίσης Ν.-Χ. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, μιν. ἔργ., σσ. 118-121. Η λογικότητα και ή ἀλήθεια ὑποστηρίζονται ἀπό τὸν «ἐνδιάλθετο λόγο» <sic> τοῦ ἴδιου τοῦ Εἰναί, «ὅ δόποις καλεῖ τὸν λόγος προφορικός» <sic> (VI, σσ. 223-224).

96. M. MERLEAU-PONTY, L'homme et l'adversité, *Signes*, 99. 305-306.

97. J.-P. SARTRE, Merleau-Ponty vivant, *Les temps modernes*, 17 ème année, no spécial 184-185, oct. 1961, gg. 367-368.

98. Βλ., VI, σ. 157: «Αὐτός ὁ Κόσμος, αὐτὸς τὸ Εἶναι, γεγονότητα καὶ ίδεαπότητα ἀδιαίρετες [...] σὲ αὐτὸν κατοικοῦν [...] ἡ ζωὴ μας, ἡ ἐπιστήμη μας καὶ ἡ φιλοσοφία μας». (Οἱ ἔννοιες Εἶναι καὶ κόσμος συχνὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμες ἀπό τὸν Merleau-Ponty. Βλ. π.χ. *Notes de cours, 1959-61*, Paris, Gallimard, 1996, σ. 374: «ἡ συμπατήσις συμμετοχῆ μας στὸν Κόσμο, στὸ Εἶναι»). Σχετικά μὲ τὴν «συν-γέννηση» ἀνθρώπου καὶ Εἶναι βλ. Emm. DE SAINT-AUBERT, *L'ontologie...*, σ. 41-42.

99. "Αν τέ λεπταίνος Merleau-Ponty ἐπανέρχεται συχνά στό θέμα της ἀντιληψης, εἶναι γιατί σε αὐτήν ἀναγνωρίζει τὴν διαταλοκή αὐτήν καὶ τὴν ἀμοιβαιστήτην ἀνθρώπου / κόσμου.

100 M. MERLEAU-PONTY *L'institution. La passivité*, § 19

100. M. MERKELAS

101. Αθήναι, σ. 125.
 102. Βλ. λ.χ. *PP*, σσ. 509 κ. ἔξ. Βλ. ἐπίσης Ν.-Χ. ΜΠΙΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *μν. ἔργ.*, σσ. 159-166.

103. M. MERLEAU-PONTY, *La métaphysique dans l'homme, Sens et non-sens*, Paris, Gallimard, 1996 [1948¹], σ. 115. Η χαρακτηριστική συνοχή πού παρουσιάζεις ή έξελιξη της σκέψης του είναι προφανής στὸ ἀπόστασμα αὐτό. Μιὰ ὑποσημείωση μάλιστα ἀναφέρεται στὴ μελλοντικὴ ἐργασία του «Η προέλευση τῆς ἀλήθειας». Στὴν ἐργασία αὐτὴ ποὺ πῆρε τελικὰ τὸν τίτλο *Tὸ ὄρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο*, πραγματοποιεῖ τὸ ήδη σχεδιαζόμενο πέρασμα, ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικὴ ἐμπειρία τῆς συγγένειας μὲ δόλα τὰ ὄντα καὶ τῆς «ἀντίχησης» σὲ αὐτά, στὴν «ἀλήθεια» ποὺ «συναντοῦμε στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας, τῆς ἔννοιας καὶ τῆς κοὐλτούος».

104. *AΣ.ΜΠ*, σ. 50.

γέννησή μας και νά δροῦμε ύπευθυνα και μὲ ἐγρήγορση σὲ περιβάλλον ἐνδεχομενικότητας και ἀνοικτότητας και ὅχι βιοικᾶν βεβαιοτήτων, οἱ δόποις εὐνοοῦν τὴν ἐκτροπὴν σὲ διάφορες ἐκδοχὲς πολιτικοῦ και ὑθοσευτικοῦ φασισμοῦ¹⁰⁵. Ή ἄρση τοῦ δυϊσμοῦ ἐξωτερικότητας και ἐσωτερικότητας, ή ὁλληλουχία ἀνθρώπου και κόσμου ποὺ ὁ Merleau-Ponty διαπιστώνει στὸ γνωσιθεωρητικὸ και στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο, εἶναι συμβατή μὲ μὰ στάση ζωῆς ποὺ διέπεται ἀπὸ ἀλληλεγγύη και ὑπευθυνότητα και ὅχι ἀπὸ βλέψεις κτητικότητας και κυριαρχίας. Ή φιλοσοφία τοῦ συγκεκριμένου [*la philosophie concrète*] ποὺ ἐπεξεργάστηκε εἴναι μὰ πρόταση ἀρμονικῆς και δημιουργικῆς συνύπαρξης μὲ τῇ φύσῃ και μὲ τοὺς ἄλλους, ἀντίβαρο στὸν ἀτομικισμὸ και στοὺς μονοδόρμους ποὺ τείνουν νά ἐγκλωβίσουν τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο.

Νίκη-Χαρά ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ
(Αθήνα)

Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ TOY M. MERLEAU-PONTY

Περίληψη

Στὴν ἔργασία αὐτῆ ἐπιχειρεῖται ἡ παρακολούθηση τῆς ἀνασημασιοδότησης τῆς ἔννοιας τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ ἀνθρώπου γενικότερα και ἡ ὑπονόμευση τῆς κυριαρχίας τους ἀπὸ τὸν Γάλλο φιλόσοφο. Αὐτὲς δρομολογοῦνται ἀρχικὰ μὲ τὴ *Φαινομενολογία* τῆς ἀντίληψης, ἡ ὃποια καθιστᾶ δυνατὴ τὴν ἀνασκευὴ τῆς δυϊστικῆς ἀντιταραθέσης ὁρῶντος και ὁρατοῦ μέσῳ τῆς ἔμφασης στὴν ἔννοια τῆς *Gestalt*, στὴν *Aktintentionaliität* και στὸν καθοριστικὸ όρλο τὸν σώματος; σὲ αὐτὸ ἐπιτελεῖται ἡ διαπλοκὴ τοῦ ἔννα και τοῦ γνωρίζειν κατὰ τὴν ἀντιληπτικὴν διαδικασία. Μέσα ἀπὸ ἔνα διαφορὴ διάλογο μὲ τὸν *Descartes* ὡς πρὸς τὴ σχέση ψυχῆς και σώματος και υἱοθετώντας τὴ χρυσοεργικὴ θεώρηση τοῦ σώματος ὡς *Leib* (*subjektives Objekt*) ὁ Merleau-Ponty δόδηγεῖται στὴν ἄρση τῆς ἀντιταραθέσης ἐσωτερικότητας και ἐξωτερικότητας, ἐνῶ κατὰ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ἡ κοριτσὴ τοῦ τῆς σκέψης τῆς ἐπισκόπησης –ἰδεαλιστικοῦ και ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα– και ἡ ἀποδόμηση τοῦ κυριαρχοῦ ὑποκειμένου συνεχίζονται σὲ ἐπίπεδο ὄντολογικὸ μὲ τὸ *'Oρατό* και τὸ ἀόρατο και τὸ *Mάτι* και τὸ *πνεῦμα*. Τὸ *χίασμα*, ἡ ἀντιτρεψμότητα ὁρῶντος/όρατον, ἡ σάρκα, ἡ λήψη μὲ ἐνεργητικὴ ἀλλὰ και παθητικὴ σημασία, ἡ ἐπικάλυψη ὁρῶν (*empriètement*), τὸ κάθετο, ἄγριο *Εῖναι*, στὸ ὅπτο ἀνήκουμε χωρὶς οὕτε νὰ τὸ ἐποπτεύμεις ἀλλ' ἔξω οὕτε νὰ συγχωνεύμαστε με αὐτὸ, ἀποτελοῦν τίς κομβικές ἔννοιες αὐτῆς τῆς ἐνδο-οντολογίας, χάρη στὶς δόποις ἐπιτυγχάνεται η σχετικοποίηση τῆς ἐξωτερικότητας και τῆς ἐσωτερικότητας, τῆς παθητικότητας και τῆς ἐνεργητικότητας. Μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τοῦ Merleau-Ponty μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀνασκευὴ τῆς δυϊστικῆς ἀντιταραθέσης ὑποκειμένου και ἀντικειμένου πραγματοποιεῖται σὲ τοίς ἐπίπεδα:

Α) στὸ γνωσιθεωρητικὸ ἐπίπεδο, ὅπου τῇ διπολικὴ σχέση μετριάζει και ὑποκαθιστᾷ ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν δύο ὁρῶν, ποὺ ὠστόσο παραμένουν χωριστοί.

Β) στὸ ἐπίπεδο τῆς ἔκφρασης και τῆς γλώσσας, και γενικότερα τῆς ἰδρυσης ἡ θέσμισης [*Institution*: ἔννοια ποὺ δηλώνει πρωτιστως τὴ διάνοιξη ἐνὸς πεδίου δημιουργίας νοήματος μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς συγκρότησης (*constitution*) ἐκ μέρους μᾶς κυριαρχης συνειδητοῖς].

105. Πβ. π.χ. TOY AYTOY, *L'homme et l'avversité* (1951), *Signes*, σσ. 303-307 και *La métaphysique dans l'homme, Sens et non-sens...*, σ. 117.

Γ) στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν προτεινόμενη ἐνδο-οντολογία καὶ «ἐρωτηματικὴ» φιλοσοφία ποὺ ἐπιχειροῦνται στὸ πλαίσιο τοῦ Εἶναι, ἐπικεντρωμένες στὴν ὄρατότητα ἀντὶ τῆς διανοητικῆς κατοχῆς τοῦ κόσμου καὶ στὴν ἀπόκλιση (*écart*) ἀντὶ τοῦ δυῖσμοῦ ὑποκειμένου/ἀντικειμένου, ἀναγνωρίσμη στὸ ἴδιο μας τὸ σῶμα, στὸ ἐξ ἀρχῆς ἀδιαχώριστο τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς του.

Οἱ ἀνθρωπολογικὲς θέσεις τοῦ Merleau-Ponty δὲν ἀναγγέλλουν τὴν «διάλυση» τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας, ἀλλὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ὑποκειμένου-κατόχου καὶ κυρίαρχου ἀπὸ ἔνα δημιουργικὸ στοὺς κόλπους τοῦ Εἶναι ὑποκειμενο-τελεστή [*opérateur*]. Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ τῶν διπολικῶν ἀντιπαραθέσεων δὲν συνεπάγεται τὴν παράκαμψη τῆς ἰδιαιτερότητας τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς οὔτε τῶν δεσμῶν τῆς μὲ δ.τι εἰναι ἔτερο ὡς πρὸς αὐτήν. Πρόκειται γὰρ ἔναν ἔμμεσο ἀνθρωπισμὸν (F. Worms), ἔναν τρίτο δρόμο ἀνάμεσα στὶς δύο ἀκραίες θέσεις ποὺ ἐκπροσωποῦν τὰ σχετικὰ κέίμενα τῶν Sartre καὶ Heidegger. Ὁ ἀνθρώπος πρόστει καὶ γίνεται σὲ σχέση πάντοτε μὲ τὴ φύση καὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Ή ἀλληλουχία ἀνθρώπου καὶ κόσμου, ποὺ δὲ Merleau-Ponty διαπιστώνει στὸ γνωσιοθεωρητικὸ καὶ στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο, εἶναι συμβατὴ μὲ μὰ στάση ζωῆς ὅπου ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ὑπευθυνότητα ἀπομακρύνουν τὴν κτητικότητα καὶ τὴν κυριαρχία.

Νίκη-Χαρά ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

48 II

